

Zigmas ZINKEVIČIUS

*Lietuvių kalbos institutas***LIETUVIŠKI ĮRAŠAI KROKUVOS INKUNABULE**

Lenkijos mokslų akademijos Krokuvos Lenkų kalbos instituto darbuotojas Mariusz Lenczukas 2006 m. rado Lenkijos nacionaliniame muziejuje Krokuvoje saugomame inkunabule Joannes Herolt, *Liber Discipuli de eruditione Christifidelium* 20 įrašų (iš viso 28 žodžius) jam nežinoma kalba. Su įrašais susipažinę Ilinojaus universiteto Čikagoje darbuotojas Giedrius Subačius ir Adomo Mickevičiaus universiteto Poznanėje darbuotojas Wiesław Wydra nustatė, kad tie įrašai yra lietuviški. Visi trys nurodyti asmenys apie atrastuosius įrašus 2010 m. paskelbė straipsnį – publikaciją „The earliest known Lithuanian glosses (~1520–1530)“ Vilniuje leidinyje *Archivum Lithuanicum* 12. Jame detaliai aprašytas inkunabulas ir pateiktos įrašų fotokopijos kartu su lotynišku kontekstu, taip pat kiti duomenys, reikalingi įrašų tyrėjams. Apskritai įrašų publikacija yra pavyzdinga. Be to, autoriai atrastuosius įrašus palygino su jau žinomais ir pareiškė įdomių minčių apie juos bei jų kilmę.

Reikia sutikti su autorių išvada, kad inkunabulas, XVII amžiuje priklausęs Jėzuitų kolegijai Nesvyžiuje, ten pateko iš Vilniaus ar Kauno pranciškonų (observantų, vėliau pasivadavusių bernardinais) vienuolyno. Manytume, kad didesnė tikimybė, jog iš Vilniaus, nes Vilniaus pranciškonų vienuolyne anuomet buvo ir kitos knygos, kuriose yra rasta lietuviškų įrašų. Jau seniai keliami mintis, kad lietuvių kalba raštu buvusi plačiai vartojama Vilniaus pranciškonų vienuolyne dar prieš atsikeliant į Vilnių jėzuitams¹.

Pagrįstai manoma, kad lietuviškų žodžių inkunabule įrašytojas turėjo būti kilęs iš dabartinės vakarų aukštaičių tarmės šiauliškių patarmės ploto kažkur apie Dotnuvą, Kėdainius, Šėtą, Jonavą. Su Kėdainiais, iš dalies ir Dotnuva, reikėtų būti atsargesniems, nes iš šio krašto kilęs Mikalojus Dauša vartojo nekirčiuotą galūnę *-o*, svetimą inkunabulo įrašytojui, kuris turėjo *-a*. Remtis

¹ Apie tai ir apie ankstyvuosius lietuviškus įrašus lotyniškose knygose šių eilučių autorius yra paskelbęs nemaža straipsnių, kurie pakartotinai buvo išspausdinti leidinyje Zigmąs Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai* 1, 537–631.

dabartiniais Kėdainių krašto šnektų duomenimis, kaip daro autoriai, nereikėtų, nes šis kraštas buvo bemaž visur sulenkintas ir lietuvių kalba čia daug kur yra naujai išmokta, taigi ji nėra tiesioginis XVI amžiaus būklės tęsinys². Beje, straipsnio autorių kažkodėl nepasiremta 1530 m. lotyniškų pamokslų (homilijų) knygos įrašu (*Dievo žudynė*), kuris irgi turi *-o*, kaip ir Daukšos raštai. Spėjimas, kad Daukša rašė *-o* nusižiūrėjęs į Martyno Mažvydo raštus, yra visai nevykęs, nes Mažvydui yra būdinga galūnė *-a*, kurią turėjo vartoti ne tik jo tėvai (tėvas žemaitis, motina pažemaitės aukštaitė), bet ir jis pats gyvendamas šiaurinėje Prūsijos dalyje, kur būta *-a*, o ne *-o*. Mažvydo raštuose retai pasitaikanti nekirčiuota galūnė *-o* yra antrinės kilmės ir jam svetima, žr. straipsnį „M. Mažvydo raštų kalba“, paskelbtą leidinyje *Baltistica* 13(2)–15(1) ir perspausdintą *Rinktinių straipsnių 2*, 181–222 (ypač p. 200).

Reikia sutikti su straipsnio autoriais, kad inkunabulo lietuviškų žodžių įrašytojas negalėjo būti kilęs iš žemaičių tarmės ploto, bet tik su ta sąlyga, jeigu turimas omenyje dabartinės žemaičių tarmės, tada dar tik besiformavusios, plotas. Įrašymo metu žemaičių vardu buvo vadinama ne dabartinė žemaičių tarmė, bet esanti vidurio Lietuvos žemumose, Nevėžio baseine, taigi ir tame plote, iš kurio kildinamas inkunabulo lietuviškų žodžių įrašytojas. Visa tai ištirta ir išdėstyta knygoje Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006 (p. 207–257, ypač 207–226), kuria straipsnio autoriai kažkodėl nepasinaudojo ir dėl to neišvengė nesusipratimų, susijusių su *žemaičių* termino vartojimu.

Tvirtinimas, kad inkunabulo lietuviški įrašai atsirado apie 1520–1530 m., kelia abejonių. Taip teigiama remiantis rašybos palyginimu su inkunabule esamais (nedatuotais) lenkiškais ir lotyniškais įrašais, pavyzdžiui, raidės *ŷ* vartojimu ir kt. Raidė *ŷ* gali būti ir ne iš lenkų gauta, bet pačių lietuvių pasidaryta iš raidžių junginio *ij*. Visam tam dar reikia tolesnio tyrimo.

Straipsnio autoriai paliečia ir anksčiau rastų įrašų chronologizavimą. Jie linkę pritarti Kęstučio Gudmanto spėjimui, kad lietuviški įrašai 1501 m. lotyniškame mišiole buvo padaryti ne XVI amžiaus pradžioje, bet to amžiaus pabaigoje ar net dar vėliau. Tai K. Gudmantas daro remdamasis prielaida, kad Tridento susirinkimo nutarimai, reglamentuojantys liturgines apeigas, galė-

² Tai ištirta dar prieš 40 metų lokalizuojant Petkevičiaus katekizmo tarmę ir rašant straipsnį „M. Petkevičiaus katekizmo (1598) tarmė“, paskelbtą leidinyje *Baltistica* 6(2)–7(1) ir perspausdintą *Rinktinių straipsnių 2*, 54–90 (žr. ypač p. 67).

jo būti vykdomi tik po kurio laiko. Bet tai tik prielaida, neturinti įrodomos galios, kaip ir lotyniškas 1627 m. įrašas minėtame mišiole, kuris galėjo būti padarytas gerokai vėliau negu lietuviškieji įrašai. Įrodomosios galios neturi ir įrašų kalbinių ypatybių bei jų rašybos – ilgųjų balsių žymėjimo dvigubinant raides – sutapimai su 1644, 1647 ir 1677 m. leidiniuose esamomis atitinkamomis rašybos ypatybėmis, bent kol jų visų autoriaus tapatybė tėra tik spėjama, bet ne įrodyta. Šiaip jau šiuo klausimu straipsnio autorių pareikštos mintys yra įdomios ir įsidėmėtinos, nes jos gali padėti išspręsti šią mūsų senosios raštijos istorijos mįslę. Dėl 1677 m. Belarmino katekizme įdėtų giesmių jau anksčiau buvo pareikšta nuomonė, kad tos giesmės galėjo būti seniai išverstos ir tik leidžiant katekizmą panaudotos. Tuo būdu nežinomojo autoriaus tapatybė minėtuose leidiniuose tampa patikimesnė.

Straipsnio autoriai atkakliai ieškojo inkunabulo lietuviškuose įrašuose sutapimų su ano meto lenkų rašyba, bet visai nekreipė dėmesio į juose esamus akivaizdžius lotyniškos rašybos elementus: raidės *c* vartojimą vietoj *k* žodžiuose *schwęcumaf* = *švankumas*, *p(r)y)dęctaf* = *pridenktas* ‘pridengtas’, viduramžių lotynų rašybai būdingą raidžių *u* ir *v* painiojimą žodžiuose *abßyuejfydeymas* = *apsiveizdėjimas*, *paykauymaf* = *paikavimas*, *p(r)y)uylty* = *privilti* ir *prýdav(f)zý* = *pridauži* ‘tepridaužie’, *vbagýfte* = *ubagystė*. Ir kituose senuosiuose lietuviškuosiuose įrašuose yra pastebėti ryškūs sutapimai su lotyniška rašyba, dėl kurių buvo keliami mintis, kad jie daryti dar prieš lenkiškos kultūros invaziją į Lietuvą, ryškiai matomą jau pačiose pirmosiose spausdintose lietuviškose knygos. Inkunabulo įrašai šios tezės nepaneigia.

Paskelbdami studiją apie Krokuvos inkunabulo lietuviškus įrašus Giedrius Subačius, Mariusz Lenczukas ir Wiesław Wydra atliko baltistikos mokslui naudingą darbą.

LITHUANIAN GLOSSES IN THE CRACOW INCUNABULUM

Summary

In 2006, 20 Lithuanian glosses (a total of 28 words) were found in a Latin incunabulum at the National Museum of Cracow and published Giedrius Subačius, Mariusz Lenczuk, Wiesław Wydra, The earliest known Lithuanian glosses (~1520–1530), *Archivum Lithuanicum* 12, 2010, 31–70. In this article the authors' views that the glosses

should have been written in the Franciscan (Observant Bernardine) monastery of Vilnius and that the writer came from the area of the present-day West Aukštaitian Šiauliškiai are accepted; however, doubts concerning the proposed date of the glosses (1520–1530) in the 1501 Latin missal are expressed. Some aspects of the Latin orthography of the glosses of the incunabulum overlooked by the above mentioned authors are presented.

Zigmas ZINKEVIČIUS
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius
Lithuania